

Римар Н. Ю.

Білоцерківський національний аграрний університет

САМОКРИТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕПІСТОЛЯРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті представлено комплексний аналіз літературознавчого потенціалу епістолярію Лесі Українки у контексті репрезентації авторської оцінки письменницею власної творчості. Встановлено, що листи мисткині можна розглядати як унікальну пам'ятку становлення літературно-критичної думки в Україні в період кінця XIX – початку XX ст., адже вони представляють одночасно і знакові фрагменти письменницької автобіографії, і численні автокоментарі, свідчення про саму психологію письменницької творчості, і матеріали для критичного дискурсу розвитку української літератури. Зауважено, що за відсутності кваліфікованої регулярної критики, спричиненої бездержавним статусом нашої нації та культури в період кінця XIX – початку XX ст., листовна комунікація Лесі Українки набуває особливого значення.

Схарактеризовано критичний погляд мисткині та інших літературних діячів на творчість письменниці різних періодів становлення. Доведено, що набуття поетесою нового творчого досвіду впливало на зміну її думки щодо ранніх творів. Спостережено, що найавторитетнішими критиками Лесі Українка вважала своїх рідних. Досліджено думки авторки щодо вибору тем, форми, персонажів для власних творів, осмислення мистецтва слова, природи творчості загалом, органічної єдності національної культури та ірраціональної основи творчості. Листовна комунікація письменниці засвідчує особливий підхід авторки до процесу творчості, що ґрунтується на тривалих переживаннях і спостереженнях, роздумах про персонажів і побудову дії, а найголовніше – на обов'язковості «пропустити усе крізь внутрішнє “Я”». Встановлено, що мисткиня в листах означає власний стиль письма як «камінний», акцентуючи увагу на його спресованості до найвищої міри концентрації, висуваючи на перший план фактичний матеріал та об'єктивність.

Ключові слова: епістолярій, Лесі Українка, критика, листовна комунікація, стиль письма.

Постановка проблеми. Листи письменника мають цілковите право на визначення їх окремою формою літературної діяльності. Вони є літературними джерелами, які допомагають краще зрозуміти творчість, світогляд, особливості індивідуально-авторського стилю. Витіснення епістолярію сучасними засобами зв'язку спонукає нас із більшою увагою оцінити значення листа в минулому як культурного феномену. Слід об'єктивно, глибоко, науково, у широкому контексті творчості та світогляду митця перечитувати епістолярну спадщину як інтелектуальний продукт особливого роду та культурну пам'ятку.

Сьогодні доречно говорити про листи як репрезентацію творчої особистості автора, оцінити значення листа як неповторного людського документа, що водночас і суттєво доповнює творчість письменника, і є певним протиставленням до неї у жанровому, стильовому та наративному смислах.

Особливе місце серед епістолярної спадщини українських класиків належить листам Лесі Укра-

їнки. Вони викликають не лише великий суспільно-історичний інтерес, але й літературно-критичний, адже є пам'яткою становлення літературно-критичної думки в Україні в період кінця XIX – початку XX ст. Епістолярій мисткині репрезентує одночасно і знакові фрагменти письменницької автобіографії, і численні автокоментарі, свідчення про саму психологію письменницької творчості, і матеріали для критичного дискурсу розвитку української літератури. За відсутності кваліфікованої регулярної критики, спричиненої бездержавним статусом нашої нації та культури в період кінця XIX – початку XX ст., листовна комунікація Лесі Українки набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерні особливості наукової парадигми сучасної літературознавчої думки (відкритість дискусії, наявність різних методик аналізу тексту та вільний їх вибір дослідниками) створюють сприятливі умови для комплексного перечитування епістолярію Лесі Українки. Листи письменниці як літературознавчий документ стали об'єктом

аналізу В. Кузьменко [5], Л. Оляндер [7], А. Ільків [3], Л. Нечепоренко [6], Л. Дорошко [2], Г. Корбич [4], Н. Римар [8] та ін. Проте такі праці мають фрагментарний характер і стосуються переважно окремої проблеми: питання майстерності епістолярної критики (розвідка Л. Оляндер), висвітлення концепції неоромантизму (праця Л. Дорошко); аналізу письменницею польської літератури (стаття М. Хмелюк); особливостей «жіночого письма» (розвідка Г. Корбич), наративних особливостей епістолярного діалогу О. Кобилянська – Леся Українка (праця А. Ільків), основних тенденцій розвитку національної літератури в епістолярії Лесі Українки (стаття Н. Римар) тощо. Поза увагою дослідників залишився опис епістолярію Лесі Українки як особливого виду літературно-критичного дискурсу, що включає у себе як наукову оцінку, так і індивідуальну суб'єктивно-чуттєву характеристику власної творчості.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки – здійснити комплексний аналіз найхарактерніших особливостей листів Лесі Українки в системі літературно-критичної оцінки власної творчості письменниці, охарактеризувати оцінку її доробку іншими літературними діячами в різні періоди становлення, дослідити думки авторки щодо вибору тем, форми, персонажів для власних творів, осмислення мистецтва слова, природи творчості загалом, органічної єдності національної культури й ірраціональної основи творчості.

Джерельною базою дослідження слугувала епістолярна комунікація мисткині, уміщена в X (листи 1876–1897 рр.), XI (листи 1898–1902 рр.), XII (листи 1903–1913 рр.) томах у Зібранні творів у 12 томах.

Виклад основного матеріалу. Вивчення епістолярної спадщини Лесі Українки знакове тим, що дозволяє не лише відстежити нотування авторкою значних літературних подій і читацько-критичних вражень, а й репрезентує художнє осмислення поетесою власної «творчої натури». Це доволі непросто, оскільки, на думку В. Агеєвої, йдеться про множинне вираження себе самого, дуже складне, із затемненнями та змінами пріоритетів, які важко вказати однозначно. Іншими словами, в інтерпретації душевних станів поняття «документ» і «письмо», «реальна дійсність» і «мінлива фантазія» стають взаємовідзеркалюючими [1, с. 143], однак, попри психологічний аспект самокритики як елементу листової комунікації, не можна не відзначити, що епістолярій Лесі Українки залишається потужною джерельною базою для критичних рецепцій різних рівнів.

Насамперед епістолярій письменниці фіксує оцінку її творчості іншими літературними діячами в різні періоди становлення. Скажімо, дев'ятнадцятирічна Леся Українка в листі до дядька М. Драгоманова (18.12.1890) зізнається: *«Та от мене дехто з товаришів корить, що нема в моїх віршах міцної тенденції, що бракує громадських тем, що в мене тільки образи та форма то ще так-сяк, а решта... Себто я мислю, що нікуди моя поезія не судна. Ба, що ж робить, хоч і так! Десь моя муза вдалась така нетендеційна та вбога, або, може, й те, що так я незручно висловлюю свої ідеї, бо такі сподіваюсь, єсть і у мене якість там ідеї»* [10, с. 65]. Наведений уривок прикметний ще й тим, що характеризує розуміння молодою поетесою власного напряму творчості, незалежного і неприв'язаного до традиційних норм української літератури XIX ст.: *«Дехто теж нарікав, що я ховалась від “народних” тем і складу мови народної, лізу в літературицину та “інтелігентство”, але тут, певне, вся біда в тому, що я інакше розумію слова “народність”, “літературність” та “інтелігенція”, ніж як їх розуміють мої критики»* [10, с. 65].

В епістолярних роздумах Лесі Українки відкривається цілком зрілий, відповідальний і патріотичний погляд на літературну творчість та особу письменника. Можна дивуватися проникливості авторки, котра так глибоко розуміє драму творчості, зокрема в її українському варіанті. Письменниця обурювалася будь-якій заяві про неповноцінність української літератури. У листі до Олени Пчілки (18.02.1904) Леся Українка пише: *«Мені досадно, що вважалось, ніби українців-літераторів “просто нема”»* [12, с. 124].

Наскільки різкою Леся Українка могла бути в оцінці тих літературних діячів, які применшували роль української літератури як явища, насаджуючи культ великоросійського елементу, можна судити з листа до матері (26.03.1906), у котрому авторка критикує М. Чернишевського (не за його роман «Що робити», як у власній статті «Утопия в беллетристическом смысле», а за пропаговані ним ознаки зверхньо-великоросійського менталітету). Поетеса пише: *«Я згоджуюсь, що про Чернишевського сказано в мене коротко (та се ж тільки конспект був) і є помилки в оцінці деяких рис його епохи, але про нього самого як про беллетриста, то я так думаю – рідко хто з беллетристів так драгував мене своїм нахабним презирством до нашого благородного хисту, як сей самозванець в беллетристиці, і я цього не можу сховати»* [12, с. 48].

Найавторитетнішими критиками власних творів письменниця вважала своїх рідних: *«Та не думай, однак, що я мало ціню уважне читання з руки ближчої родини, ні, я його ціню найбільше, це я зовсім щиро кажу, і успіх “Лісової пісні” серед вас вважаю за великий тріумф собі, тим більше, що я його не сподівалась чогось»* [12, с. 378] (лист до матері 2.01.1912). Водночас Леся Українка дуже тішилася, коли отримувала позитивну оцінку від визнаних у національній літературі авторів. У листі до А. Кримського (27.01.1900) авторка емоційно зізнається: *«Невже Вам могли так припасти до серця мої вірші, коли Вам одкрите ціле море світової поезії, – адже в ньому всі мої друковані і недруковані думи і мрії мусять зникнути, мов крапля води дощової! Я, з моїм виключно безбарвним життям, з моєю отруєною душею, маю бути “сонцем”? Ідеалізуйте, дорогий товаришу!»* [10, с. 207].

Водночас листовна комунікація ілюструє моменти обговорення письменницею негативної критики власних творів. Наприклад, у листі до О. Ю. Кобилянської (16–17.10.1899) Леся Українка згадує: *«Між іншим, сей професор [літературознавець О. Колесса] знищив страшно мою “Блакитну троянду”, казав, що я собі нею поспувала репутацію і тепер мушу поправити свою славу іншою драмою. Тут уже я не ламала копія, а як щира правовірна спустила очі додола і мовила: “Постарайось, шановний добродію...”»* [11, с. 147].

Проте найбільш презентабельною для дослідження залишається засвідчена в епістолярії самооцінка власної творчості. Особливо актуальне в цьому контексті спостереження за зміною критичного погляду авторки. Листовна комунікація показує, що думка письменниці щодо власних творів змінювалася. Цьому сприяло набуття нового досвіду. Скажімо, у листі до М. Драгоманова (6.05.1894) Леся Українка констатує: *«До своєї книжки, хоч вона видалась тільки торік, я відношусь тепер досить критично і якби видавала її сей рік, то, певне б, видала інакше»* [10, с. 234]. Подібну думку фіксуємо також у листі до О. Маковея (7.10.1893): *«Я думаю, Ви повірите мені, коли скажу, що тепер – по трьох чи чотирьох роках – я інакше б написала свій “Жаль”, але ж виправляти давно написану і скінчену річ дуже трудно, бо вже ніяк не можна погодити тодішньої течії думки з теперішньою»* [10, с. 169]. Через кілька років після написання «Боярині» мисткиня назвала цю поему *«якоюсь елементарною, чорною та білою, а, певне, вона була б інакша, якби я була більш “образована”»* [12, с. 395].

У листовному спілкуванні письменниця часто вдається до прийому порівняння своїх творів. Наприклад, у листі до О. Судовшикової-Косач, розмірковуючи про художню цінність, форму та зміст «Давньої казки» та вірша «Сон», поетеса доходить висновку, що *«“Казка” краще ніж “Сон”, бо вона по формі літературніша, і по змісту цікавіша, а “Сон” написаний ще дуже невмілою рукою»* [11, с. 100].

Епістолярій Лесі Українки служить безцінним джерелом для сучасних дослідників щодо отримання інформації про написання конкретних творів. Наприклад, у листі до сестри О.П. Косач (9.11.1911) письменниця доволі детально описує процес написання драми-феєрії «Лісова пісня»: *«Мушу признатись, що таки й ся нова драма (що тепер посилаю “Лісова пісня”) стала мені трохи на заваді. Правда, писала я її дуже недовго, 10–12 днів, і не писати ніяк не могла, бо такий уже був непереможний настрій, але після неї я була хвора і досить довго приходила до пам’яті»* [12, с. 374]. Такий підхід Лесі Українки до написання власних творів вказує на особливий акт творчості письменниці, що ґрунтується на тривалих переживаннях і спостереженнях, роздумах про персонажів і побудову дії, а найголовніше – на обов’язковості «пропустити усе крізь внутрішнє “Я”».

Письменниця ні в чому не визнає декоративності, бутафорії, намагаючись досягнути внутрішній сенс будь-якого явища, самого буття. Тому перспектива побачити «Лісову пісню» на театральній сцені викликає в неї сумніви: *«Я тямлю, що без змін її дуже трудно поставити, але всяким змінам є границя, яку сценічні “ретушери” часто переходять. Так само я могла б подати поради і щодо костюмів, як я собі їх уявляла (виписувати те все в ремарках було б незугарно, бо в сій речі і ремарки мають свій стиль, а не тільки службове значення). Якесь у мене роздвоєне почуття щодо сеї постановки – я б і хотіла бачити її на сцені, і боюся, не провалу боюся, а переміни мрії в бутафорію... Ну, та се ж вічна трагедія авторів!»* [12, с. 399].

Стиль і манера листового спілкування дозволили письменниці бути відвертою з епістолярними респондентами та сміливо висловлювати власні внутрішні переживання від процесу творчості. У листі до сестри О. Косач письменниця зізнається: *«Я знаю, що дуже невозвишено вживати літературу замість морфії, але все ж се краще, аніж морфій вживати замість літератури. Сей “морфій” не дає мені погрузнути, скинути, заснидіти – за те спасибі йому»* [11, с. 149] (лист до сестри О. Косач 28.11.1899).

Творчий екстаз самої Лесі Українки завжди межує з «божевіллям», виливається хворобою – епічний спокій не властивий її внутрішній природі. «Ви от кажете, що в моїй “Одержимій” епічний тон не витриманий, що навіть і вона лірична, – пише вона І. Франкові. – Діло сьогодні пішло на щирість, то признаюсь Вам, що я її в таку ніч писала, після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в сьому її апогей. Якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: “*je n'ai fait un olsame...*” [“Я з того створила драму...” (фр.)]» [12, с. 18].

Цікавим у «площині оберненої дійсності» здається також «розкодування образу» Кассандри з однойменної драми. У листі до О. Кобилянської (27.03.1903) Леся Українка пояснює, чому обрала головною героїнею саме цей образ, підкреслюючи найперше його трагічний характер: «*I пророчий дух не дар для неї, а кара. Її ніхто не каменує, але вона гірше мучиться, ніж мученики віри і науки. Така моя Кассандра*» [12, с. 55].

Показово, що письменниця в листах означає власний стиль письма як «камінний», але, якщо у творах мисткині камінне – це зазвичай символ рабського духу і байдужості, то, використовуючи це означення для характеристики процесу творчості, авторка акцентує увагу на його спресованості до найвищої міри концентрації. Скажімо, у листі до О. Кобилянської (3.05.1913) про свого «Камінного господаря» Леся Українка пише: «...*Хтось дійсно, зневажаючи смерть, працював дні і ночі, працював з гарячкою в крові, а скінчивши, хорував, певно більше, ніж хорують жінки після породу, а прийшовши ледве-не-ледве до здоров'я, працював знову над уже скінченою драмою – знає хтось для чого? Щоб зробити її короткою (вона була чи не вдвічі довша, ніж тепер), щоб сконцентрувати її стиль, наче якусь сильну есенцію, зробити його лаконічним, як написи на базальті, увільнити його від ліричної млявості та розволікості (комусь все здається, що він на те дуже хорує!), уняти сюжет в короткі енергійні риси, дати йому щось “камінного”*» [12, с. 461].

Інколи письменниця вдається до листовної дискусії щодо критики власної драми, висуваючи на перший план фактичний матеріал та об'єктивність. З А. Кримським поетеса полемізує щодо драматичної поеми «В катакомбах», зауважуючи: «*Що ж до Вашої критики, то дозвольте мені трошки поборотись з Вами, і то об'єктивно (хоча суб'єктивне почуття може від сього поглибитися). Я не маю претензій рівнятися з Вами науковим цензом, але сю річ я все-таки писала не з маху, а з деякими*

попередніми студіями (і я готова зробити Вам хіба одну уступку і то в такій неуступчій формі: коли мій єпископ нетипічний для пересічного християнина – мирянина перших віків, так зате він зовсім типічний для тодішнього єпископату» [12, с. 155].

Листування із Б. Грінченком засвідчує, що Леся Українка дуже обережно підходила до вибору тем для своїх творів, студіюючи значну кількість джерел: «*Се річ вимагає чимало роботи і навіть читання всяких “джерел” – хоч се і не вважається для белетриста обов'язковим, але я відношусь до сеї своєї речі дуже серйозно і хотіла б ужити всеї сили, щоб зроби її чимсь людським*» [12, с. 213]. Важливим у виборі форми драми був її характер (класична чи новітня). У листі до Олени Пчілки (2.02.1898) Леся Українка критикує деякі моменти драматичної сцени «Іфігенія в Тавриді», протиставляючи їх новітній драмі: «*Монолог, я сама бачу, страх довгий, колись потім для сцени можна буде скоротити, а для читання се, я думаю, нічого. Коли б се була побутова драма, то такий монолог був би злочинством, але для драматичної поеми en style classique я се допускаю... “Іфігенія” іменно не буде новітньою: в ній буде хор, репліка a parte і, може, навіть несподівана розв'язка*» [11, с. 16].

Потрібно зауважити, що аналізовані епістолярні оцінки вагомими не лише змістом, а й тим, що, не ставши оприлюдненим фактом літературної критики, справляли вплив на подальше становлення Лесі Українки як письменниці, формуючи її творчий світогляд і бажання долучити українську літературу до європейського контексту. Враховуючи системну природу листування, маємо підстави говорити про діалогічність такої літературної критики.

Висновки і пропозиції. Аналіз епістолярної самокритики Лесі Українки окреслив більш зримо погляд письменниці на власний стиль і філософію творчості. Цілком очевидно те, що листи поетеси дають можливість реконструювати та систематизувати критичні думки інших адресатів, простежити листовну полеміку щодо індивідуальної манери письма конкретного твору, відтворити продуктивні моделі у виборі його теми та героїв. Крім того, листовна комунікація репрезентує нову культурно-духовну епоху в осмисленні мистецтва слова, природи творчості загалом, органічної єдності національної культури й ірраціональної основи творчості. Перспективним у цьому напрямі дослідження вбачаємо подальше вивчення епістолярної критичної думки письменниці щодо конкретних творів як українських, так і зарубіжних авторів, що ілюструють загальні тенденції розвитку світової літератури кінця XIX – початку XX ст.

Список літератури:

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія. Київ, 2003. 264 с.
2. Дорошко Л. Концепція неоромантизму як культурологічного явища і художньої мови в публіцистичній і епістолярній спадщині Лесі Українки. *Лесья Українка і сучасність* : збірник наукових праць. Луцьк, 2005. Т. 2. С. 51–83.
3. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть : дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01. Івано-Франківськ, 2016. 410 с.
4. Корбич Г. Лесья Українка-літературний критик: особливості «жіночого письма». *Лесья Українка і сучасність* : збірник наукових праць. Луцьк, 2008. Т. 4. Кн. 1. С. 237–243.
5. Кузьменко В. Епістолярна критика Лесі Українки. *Лесья Українка і сучасність* : збірник наукових праць. Луцьк, 2003. С. 15–20.
6. Нечепоренко Л. Епістолярій Лесі Українки як приватний документ та історико-літературне джерело. *Лесья Українка і сучасність* : збірник наукових праць. Т. 4. Кн. 1. Луцьк, 2008. С. 277–284.
7. Оляндер Л. Питання майстерності і літературної критики в епістолярній критиці Лесі Українки. *Філологічні студії*. 1997. Вип. 2. С. 38–43.
8. Римар Н. Основні тенденції розвитку національної літератури в епістолярії Лесі Українки. *Південний архів. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 80. С. 10–14.
9. Соболев В.А. Роль Лесі Українки в оновленні літературної критики. *Лесья Українка і сучасність* : збірник наукових праць. Луцьк, 2003. С. 10–14.
10. Українка Лесья. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897). Київ, 1978. 542 с.
11. Українка Лесья. Зібрання творів : у 12 т. Т. 11. Листи (1898–1902). Київ, 1978. 478 с.
12. Українка Лесья. Зібрання творів : у 12 т. Т. 12. Листи (1903–1913). Київ, 1979. 694 с.

Rymar N. Yu. OWN CRITICISM AS PART OF LESYA UKRAINKA'S EPISTOLARIC COMMUNICATION

The article presents a comprehensive analysis of the literary potential of Lesya Ukrainka's epistolary in the context of the author's assessment of the author's own work. It is established that the artist's letters can be considered as a unique monument to the formation of literary-critical thought in Ukraine in the late XIX – early XX centuries, because they represent both iconic fragments of literary autobiography and numerous self-comments, evidence of the psychology of writing, and materials for the critical discourse of the development of Ukrainian literature. It is noted that in the absence of qualified regular criticism caused by the stateless status of our nation and culture in the late XIX – early XX century, Lesya Ukrainka's letter communication acquires special significance.

The critical view of the artist and other literary figures on the work of the writer of different periods of formation is characterized. It is proved that the poet's acquisition of new creative experience influenced the change of the poetess's opinion on early works. It was observed that Lesya Ukrainka considered her relatives to be the most authoritative critics. The author's thoughts on the choice of themes, forms, characters for her own works, comprehension of the art of speech, the nature of creativity in general, the organic unity of national culture and the irrational basis of creativity are studied. The writer's written communication testifies to the author's special approach to the creative process, which is based on long experiences and observations, reflections on the characters and the construction of the action, and most importantly – the obligation to “pass everything through the inner “I”. It is established that the artist in the letters defines her own style of writing as “fireplace”, emphasizing its compression to the highest degree of concentration, bringing to the fore the factual material and objectivity.

Key words: epistolary, Lesya Ukrainka, criticism, letter communication, writing style.